

Recenzie

HLADKÁ, Viktória – KOPPAN, Vladimír (eds.). *Omyly v dejinách*. Bratislava : Mamaš, 2025. 255 s. ISBN 978-80-8268-218-5.

...lebo myliť sa je ľudské.

Hovorí sa, že dejiny píšu víťazi, ale keďže ich tvorcami sú ľudia a človek je predsa len tvor omylný, história je popretkávaná chybami a mnohými menšími či väčšími „zakopnutiami“. Neprekvapí, že tieto pochybenia sa iba málokedy zaznamenávali. Napokon, priznať si chybu je neľahké, často i nepríjemné. Ani dnes to nie je inak. Väčšina kníh s historickou tematikou sa venuje veľkým dejinám, biografie slávnych osobností sústreďujú pozornosť na prínos a výsledok, nie na pochybenia po ceste. Vôbec pripustiť, že došlo k omylu a zhodnotiť jeho dôsledky, je náročné a zvyčajne si to žiada svoj čas – v histórii aj niekoľko storočí. Napriek tomu je chyba našim celoživotným spoločníkom, učíme sa z nej alebo sa o to aspoň pokúšame. Dôkaz, že omylov sa dopúšťa každý – a niektoré z nich mali, majú či mohli mať ďalekosiahle následky – prináša nová publikácia vydavateľstva Mamaš. *Omyly v dejinách* je výnimočný počín pestrého kolektívu autorov z rôznych vedných oblastí pod editorskou záštitou dvojice mladých historikov Viktórie Hladkej a Vladimíra Koppána. Ich mená nie sú neznáme fanúšikom popularizácie historickej vedy. Obaja sa podieľajú na tvorbe obsahu pre portál HistoryLab, sú autormi, resp. spoluautormi vedeckých, odborných aj popularizačných diel.

V knihe *Omyly v dejinách* sa zamerali na chyby, ktorých sa ľudia – jednotlivci, skupiny, inštitúcie – dopustili v rôznych historických obdobiach. Kolektív autorov pôsobiacich v rôznych oblastiach od histórie, cez archeológiu, publicistiku a muzeológiu má široký tematický rozptyl, vďaka čomu nie je publikácia jednotvárna. Medzi mnohými (okrem samotných editorov) spomeňme Jakuba Drábičku, Branislava Kovára, Olivera Zajaca, Romana Mocpajchela či Zuzanu Hasarovú. Spoločný leitmotív – chyba ako historický fenomén, resp. fenomén v histórii – odzrkadľuje zameranie jednotlivých autorov. Pri tvorbe obsahu knihy sa editori rozhodli pre tematické členenie, ktoré uprednostnili pred chronologickým. Výsledkom je päť hlavných kapitol: *Bojiská plné chýb*; *Politika na hrane katastrofy*; *Technológie, ktoré klamali (a zabíjali)*; *Chyby, ktoré zasiahli každodenný život* a *Omyl ako kultúrne dedičstvo*. Pri pohľade na celkových dvadsaťosem príspevkov si však môžeme všimnúť istú disproporčnosť v zastúpení historických období, ktorým výrazne dominuje 20. storočie.¹ Názov knihy *Omyly v dejinách* sa preto môže chvíľami javiť až príliš všeobjímajúci, hoci príčina je jednoduchá. Okrem výskumného zamerania autorov je neodškriepiteľný fakt, že k moderným dejinám jednoducho existuje neúmerne viac dokumentácie a omyly tohto obdobia je jednoduchšie dokázať či vyvrátiť. Kvalita knihy tým však nič nestráca na svojom

¹ V praxi to vyzerá nasledovne: starovek – 2 príspevky, stredovek – 4 príspevky, novovek – 5 príspevkov a moderné dejiny – 17 príspevkov.

význame ani pútavosti. Pozrime sa teraz trochu bližšie na to, čo čitateľovi ponúkajú jednotlivé kapitoly.

„Po boji je každý generál“, hovorí sa. Možno i preto kniha začína analýzou chýb a omylov vo vojenskej histórii, počnúc tými najstaršími. Od rímsko-germánskeho stretu v Teutoburskom lese až k moháčskej katastrofe nás prevedú tri príspevky Ondreja Godála, Dominiky Kukučkovej a Romana Mocpajchela. Opisujú nielen priebeh udalostí, ale aj hlavných aktérov, či už išlo o barbarské kmene, hrdých križiakov alebo arcibiskupa v čele uhorskej armády. V moderných dejinách je našim sprievodcom Vladimír Koppan a jeho pohľad na štyri významné vojenské strety počas prvej a druhej svetovej vojny – Tannenberg, Gallipoli, Somma a Monte Casino. Kto sa nebojí nahliadnúť za oponu veľkých dejín, nájde v tejto kapitole pútavé čítanie, ktoré ukazuje, že aj ten najlepší generál sa môže pomýliť. Žiaľ, aj malé chyby veľkých ľudí majú často tragické následky. Výhodou výberu známych historických udalostí je jednoduchá orientácia v súvislostiach i časovej línii, a to aj pre publikum neznalé drobných nuansov histórie.

Veľké bitky sa neodohrávajú vždy len na bojovom poli. História tvorili (a tvoria) politici za rokovacím stolom, hoci ten nie je o nič menej nebezpečný, ako nám ukazuje kapitola *Politika na hrane katastrofy*. Či už išlo o zlyhanie Napoleonovej kontinentálnej blokády, alebo Versaillského mierového systému, bol to iba malý okamih súkolí dejín. Avšak jeho tieň padá ďaleko. Ukážme si to na konkrétnom príklade. V troch príspevkoch venovaných dôsledkom mierových zmlúv po „veľkej“ vojne Jakub Drábik názorne ilustruje, ako si ľudské ego, túžba po pomste, ponížení nepriateľa a pocit nadradenosti dohodových mocností vydláždili priamu cestu k 2. svetovej vojne. Rozvoj autoritárskych režimov, postupná radikalizácia spoločnosti, vzostup fašizmu a nacizmu spolu s ich čelnými predstaviteľmi bol dôsledkom nespokojnosti vyplývajúcej z hospodárskej krízy nasledujúcej po uzavretí mierových dohôd. Zlyhanie politiky appeasementu N. Chamberlaina je už len čerešníčkou na torte zlých rozhodnutí vedúcich k jednej z najväčších katastrof ľudských dejín. Drábik tento proces veľmi trefne pomenoval v jednom zo svojich textov – *Ako pochovať demokraciu*.

Keďže politiku (ako napokon všetko, budme úprimní) rozvíjajú, brzdia i motivujú peniaze, je len fér, že aj táto téma si našla v kapitole svoje miesto. Otázky financií, resp. zlyhaní, ktoré viedli k devalvácii meny, inflácii a kríze, rámcujú druhú kapitolu. V podaní Branislava Kovára (*Znehodnocovanie peňazí, ktoré začal cisár Nero, stálo za kolapsom Ríma*) a Zuzany Hasarovej (*„Veľká peňažná lúpež“? Ako sa rodila menová reforma 1953 v Československu*) môže čitateľ nahliadnúť do rímskych i československých dejín so smutným uvedením, že ani po tisícak rokoch od staroveku do 20. storočia sa niektoré veci veľmi nemenia.

Chyba je súčasťou našej každodennosti, ale položme si úprimnú otázku: Dalo by sa jej predísť? Dnes sme takmer úplne závislí od technológií a len ťažko si predstavíme bežný život bez nich. Napriek tomu, akonáhle sa niečo pokazí, okamžite sa objavuje zaužívaná konštrukcia – *zlyhanie ľudského faktora*. Technologické pochybenie je stále omylom človeka – a zvyčajne veľmi obyčajným. Kolkým chybám v histórii by sa predišlo, keby bol človek v danej chvíli sústredenejší, chápavejší, pozornejší či pokornejší? Niektorým iste. Mnohé chyby sú dôsledkom ľudskej arogancie, túžby byť lepší, modernejší, väčší, nebezpečnejší ako ten druhý. A hlavne, čím skôr. Niekoľko príkladov ilustrujúcich práve tento fenomén vybrali autori do kapitoly *Technológie, ktoré sklamali (a zabíjali)*.

Nedôsledná koordinácia pri evakuácii Titanicu alebo zle vyvážené ťažisko pri stavbe švédskej bojovej lode Vasa v 18. storočí sa javia malichernými v porovnaní s tým, čo prinieslo súperenie Východu a Západu v 20. storočí. Činnosť Sovietskeho zväzu a jeho politicko-ideologické smerovanie by sa z dnešného pohľadu dali charakterizovať ako omyl za omylom a ďalším omylom. Vo vzťahu k technologickým zlyhaniam zaujali pozornosť autorov omyly jadrovej energetiky (*Ako Sovietsi omylom zostrojili a odpálili prvú „špinavú“ bombu na svete*) či už z hľadiska ekologického, alebo vojenského (*Chyba počítača takmer spôsobila jadrový armagedon*). Keďže vzťahy Východ verzus Západ sú od 20. storočia každodennou súčasťou svetových dejín, nebolo by fér obísť ani zlyhania Ameriky – za všetky menujme napríklad haváriu chemickej továrne v indickom Bhopále v roku 1984 (s. 160). Dôkazom, že 80. roky boli pre našu planétu tragické, je aj černobyľská havária,² ktorá sa odohrala iba dva roky po Bhopále. Táto katastrofa bola, rovnako ako mnohé pred ňou i po nej, výsledkom série omylov, nešťastných náhod a úmyselného utajovania kľúčových informácií. S obhliadnutím do minulosti je iste naivné veriť, že dnes vieme o fungovaní našich strategických inštitúcií naozaj všetko.

Chyby, ktoré nás sprevádzajú históriou, však nie sú len tie veľké s globálnym dosahom. Nemenej ich nájdeme v každodennom živote. Kapitola *Chyby, ktoré zasiahli každodenný život* na malom priestore štyroch textov mapuje niektoré úsmevné príhody, ale z iných človeka mrazí v chrbte. Zálety francúzskeho kráľa Henricha IV. sú takmer vlastným historickým fenoménom novoveku. Neprekvapí preto, že jeho mimomanželské eskapády boli formujúcim – a nie vždy pozitívnym – politickým faktorom (*Chybný výber manžela takmer vyvolal vojnu*, s. 179). Malý úsmev možno vyčarí príbeh zemiakov a ich cesta na náš každodenný stôl. Ako sa z demonizovanej potraviny stali tou najobľúbenejšou, bez ktorej si len ťažko predstavíme týždenný jedálniček? V ich histórii nájdeme Máriu Antoinettu, Ludovíta XVI., Alžbetu I., Máriu Teréziu aj francúzskeho lekárnika Antoina-Augustina de Parmentier. Zdravé jedlo je súčasťou zdravého životného prostredia, čo však veľmi neplatilo o socialistickom Československu. Čo sme to vlastne dýchali, jedli a pili v druhej polovici 20. storočia približuje Zuzana Hasarová, a nie je to obraz maľovaný v pestrých farbách. Otázky environmentálnej udržateľnosti vskutku neboli prioritou bývalého režimu. Osobne ma však zamrazilo až pri poslednom príspevku o využití paralytickej látky kurare v detskej chirurgii. Hoci by omyly v medicíne naplnili nejednu knihu, pri predstave paralýzy bez anestézie u novorodencov mi ostalo nevoľno. Dôvod? V minulosti sa verilo, že dieťa do istého veku bolesť jednoducho necíti.

Záverom knihy editori nezabúdajú ani na fenomén omylu v širšom kontexte historickej interpretácie. Mnohé pochybenia prenikli do kultúrnohistorického naratívu a zrodili niektoré z našich kľúčových stereotypov – veľkomoravský a cyrilo-metodský. Aký význam v skutočnosti mala misia solúnskych bratov na našom území? Nie zanedbateľný, ale ako poukazuje Katarína Válová, určite menší a selektívnejší než pripúšťa súčasný diskurz. Skutočný prínos sa prejavil skôr v budovaní kultu osobnosti a panteónu národných hrdinov v snahe oslobodiť sa od uhorskej tradície. Nesmrteľnú tému slove(a)nsko-maďarských vzťahov si môžeme demonštrovať aj v príspevku o zničení veľkomoravského hradiska Mikulči-

² Bližšie pozri MOLNÁROVÁ, Patrícia: Černobyľská havária: environmentálna komunikácia v socialistickej tlačí. In: *Acta historica Neosoliensia*, tom. 26, č. 1., 2023, s. 74 – 98.

ce-Valy, ku ktorému malo dôjsť pri vojenskom strete s maďarskými kmeňmi. Ale keďže stereotypy sa nebudovali len u nás doma, čo tak pohľad na ten svetovo najznámejší? Jozef Kuric pripomína, že Kolumbov objav nového kontinentu bol skutočne iba výsledkom série kartografických, geografických a politických omylov. Nešlo o vopred premyslený a strategicky realizovaný plán, ale skôr o výsledok ľudských pochybení, prehnaného ega, náhody i prílišnej sebadôvery. Napriek tomu natrvalo zmenil mapu sveta. Knihu (aj kapitolu) uzatvára Viktória Hladká návratom k československým dejinám a „pomlčkovej vojne“. Hoci, zasluhuje si toto pomenovanie? Aj o tom autorka uvažuje, prihliadajúc na politicko-historický, kultúrny a tiež lingvistický aspekt tejto vojny bez obetí.

Kniha z editorskej dielne Viktórie Hladkej a Vladimíra Koppa je podnetným i poučným čítaním. Reflektuje potenciál mladej historickej generácie a ponúka zaujímavú, možno i nevšednú tému. Číta sa jednoducho a rýchlo, je prehľadná a – tak, ako mnoho kvalitných prác z oblasti histórie v poslednom období – zviditeľňuje tento odbor stále širšiemu publiku. Zvolená téma omylov a ľudskej omylnosti naprieč stáročiami núka otázku na zamyslenie. Čo je to vlastne chyba? Základná definícia hovorí, že ide o *nevedome nesprávny čin alebo úsudok*. Prežité a odhalené chyby by sa však mali stať návodom, ako konať lepšie. Aspekt nevedomosti sa vytráca, ale stále ostáva prítomný ľudský faktor – a mylíť sa je predsa ľudské. *Omyly v dejinách* sú problematika, ktorá by nepochybne poskytla materiál aj na niekoľko ďalších pokračovaní a medzi riadkami ukrýva mnoho otázok. Poučíme sa z omylov minulosti alebo sme odsúdení opakovať ich stále dookola? Kolko omylov raz nájdú historici v nami prežitej súčasnosti? Zaplnia posledné roky stránky nových kníh?

Patrícia Molnárová

BABIC, Marek (ed.) – ČERVENĀNSKÝ, Samuel – GOLIAN, Ján – TIMČÍKOVÁ, Mária – TKÁČ, Lukáš. *Partizánska Lupča. Pamäť, identita, nádej*. Ružomberok : VERBUM, 2025, 205 s. ISBN 978-80-561-1170-3.

Publikácia s názvom *Partizánska Lupča. Pamäť, identita nádej* je výsledkom výskumu, riešeného na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku. Ten bol zároveň súčasťou širšieho medzinárodného projektu, vedeného Nanovic institute for European Studies (University of Notre Dame v USA), ktorý sa venoval teoretickému konceptu „periférie“. Na monografii pracoval kolektív autorov, ktorí v úvode zdôvodnili, prečo je práve obec Partizánska Lupča vhodným objektom tohto výskumu. Hoci o tejto obci vyšlo už niekoľko publikácií, autori na začiatku uviedli, že v predkladanej knihe je pozornosť venovaná najstarším dejinám po súčasnosť, pričom história sa tu prelína s etnografickým prístupom. Ide predovšetkým o kolektívnu pamäť, vnímanie socio-ekonomických kontextov v súčasnosti, ale aj kultúrno-spoločenské očakávania miestnych obyvateľov do budúcnosti. Monografia tak má interdisciplinárny charakter.

Kolektív autorov monografie uskutočnil pramenný a kvalitatívny etnografický výskum, čo si vyžadovalo i použitie kombinácie viacerých metód. Je preto hodnotné, že autori priblížili aj metodiku výskumu, čím tak umožnili nazrieť do pozadia samotného výskumu. V úvode si autori zadefinovali dva hlavné výskumné zábery. Jedným z nich bolo všeobecné porozumenie obci Partizánska Lupča v piatich oblastiach: história a profil obce, odolnosť obce pri prispôbo-

vaní sa meniacim podmienkam, sebazpoznanie a identita a nádeje obyvateľov skúmanej obce. Druhým výskumným zámerom bolo: „(...) na metaúrovni obce rozvíjať poznatky o epistemológii a metodológii výskumu periférií, ktoré možno použiť v iných častiach Európy a mimo nej“ (s. 10). Pozitívne je možné hodnotiť, že autori upozornili aj na isté limity výskumu: krátkodobý charakter výskumu, typ otázok, ale aj veľkosť samotnej výskumnej vzorky, čím tak zvyšujú transparentnosť výsledkov výskumu. Zároveň je potrebné oceniť, že autori formulovali, čím sa recenzovaná publikácia líši od iných, už publikovaných kníh. Predmetom záujmu autorov boli preto najmä také témy z oblastí dejín obce, ktoré boli málo spracované. Rovnako sa autorom podarilo ujasniť alebo odstrániť rozličné opakujúce sa ideologicky podmienené dezinterpretácie a protirečenia, publikované v starších dielach. Na druhej strane v samotnej publikácii neboli spomenuté konkrétne príklady, kde táto korekcia nastala a nenájde ich ani v poznámkach pod čiarou. Zároveň autori identifikovali hodnotu recenzovanej knihy aj v tom, že boli spracované najnovšie dejiny po roku 1989 – o čom svedčí aj samotný poznámkový aparát, z ktorého je možné vyčítať zvýšenú prácu s prameňmi.

Samotná monografia je rozdelená do dvoch tematických celkov. Prvá časť publikácie je chronologicky členená na menšie časové úseky od najstarších archeologických nálezov po obdobie Nežnej revolúcie, resp. 21. storočie. Ide o dlhý časový úsek, čo umožňuje zachytiť dlhodobjší dejinný vývoj. Tento syntetický prístup tak prispieva ku komplexnejšiemu porozumeniu. V rámci jednotlivých častí dejinného prehľadu sa snaží čitateľovi vysvetliť i širšie okolnosti, ktoré ovplyvňovali aj samotnú obec Partizánska Ľupča, a to tým, že dejiny tejto obce zasadzujú do širšieho historického kontextu. Čitateľa tak oboznamuje s tým, ako obec determinovali napríklad aj kroky jednotlivých panovníkov či politicko-spoločenská situácia v Európe. Na druhej strane nezabúda priblížiť aj rôzne miestne javy či pomery, ktoré taktiež ovplyvňovali túto obec. Uviesť by bolo možné napríklad epidémiu moru, požiare, povodne a i. Takýmto spôsobom môžu aj menej známi čitatelia porozumieť širšiemu kontextu, zachytiť dynamiku obce a porovnať jej postavenie v jednotlivých časových úsekoch v regióne. Tento vysvetľujúci štýl je možné vidieť naprieč celou monografiou a rovnako svedčí aj o erudovanosti samotných autorov, ktorí tak dokázali priblížiť danú tému širšej verejnosti. To si zároveň vyžadovalo uskutočniť istý výber najdôležitejších a kľúčových poznatkov, čo nemusí byť jednoduchá úloha. Podobne je možné dozvedieť sa rôzne čiastkové informácie o okrajových témach. Je to napríklad téma miestneho školstva a jeho premeny v rôznych časových obdobiach či režimoch. Druhá časť monografie predstavuje výskum, realizovaný na výskumnej vzorke 25 respondentov, pričom obsahom tejto kapitoly sú výsledky analýzy týchto rozhovorov v už spomenutých skúmaných oblastiach: história a profil obce, odolnosť obce, kultúra spomínania, sebazpoznanie a zmysel pre identitu, nádeje.

Ťažisko recenzovanej knihy je postavené na druhej kapitole, ktorá je spracovaná na základe rozhovorov s respondentmi a zameraná na spomínané skúmané témy. Jednotlivé podkapitoly sú sprevádzané akýmsi úvodom do problematiky, opierajúcim sa o zahraničnú literatúru a je v nich často uvedené, čo bolo cieľom výskumného zamerania. Zároveň je potrebné oceniť, že autori vždy zafinovali, čo budú chápať pod jednotlivými pojmami, čím sa predchádza prípadným nezrovnalostiam. Úvod v nich je častokrát sprevádzaný aj krátkym komentárom k analýze a následne sú sformulované samotné výsledky.

Prvá časť prvej podkapitoly nesie názov „História a profil obce“ a bola zameraná na spomienky a vedomosti obyvateľov Lupče o lokálnych dejinách. Autori mali za cieľ prostredníctvom otázok analyzovať túto obec ako miesto sociálnej pamäti. Pri odpovedi na otázku, aké udalosti považovali respondenti za kľúčové v dejinách regiónu, najčastejšie spomínali zmeny o tom, že Lupča bola kráľovským mestekom s významnými privilégiami a postavením v regióne. Ďalej bolo predmetom záujmu dozvedieť sa, aké významné historické osobnosti poznajú v súvislosti s Lupčou. Najčastejšie respondenti spomenuli osobu spisovateľa, novinára a publicistu Miloša Krna. Okrem toho autori zistili, že respondenti majú dobré znalosti o tom, že Partizánska Lupča mala v minulosti významné postavenie a vedeli napríklad pomenovať, čo mohlo byť príčinou úpadku mesteka. Jedna z otázok zároveň zisťovala, aký majú obyvatelia názor k návratu k historickému názvu obce „Nemecká Lupča“.

Druhá časť kapitoly má názov „Odolnosť obce“ a jej zámerom je analyzovať odolnosť komunity v Partizánskej Lupči, a to pri adaptácii sa meniacim okolnostiam. Prvá otázka sa najprv zameriavala na identifikáciu toho, čo sa najviac zmenilo od narodenia respondentov. Nasledujúca otázka zisťovala, ktoré zmeny vnímajú respondenti ako zmeny k lepšiemu a ktoré ako zmeny k horšiemu. V súvislosti s Európskou úniou pozitívne hodnotili napríklad slobodu cestovania. V spojení s témou odolnosti je ale dôležitá otázka zisťujúca, čo jednotlivým respondentom pomáhalo pri vyrovnávaní sa s náročnými zmenami, pričom až 11 respondentov uviedlo potrebu adaptácie. A okrem iného je možné dozvedieť sa, prečo zostávajú respondenti v Partizánskej Lupči. Až 14 odpovedajúcich uviedlo, že dôvodom sú ich korene.

Taktiež predmetom prvej podkapitoly bola „Kultúra spomínania“, v rámci ktorej mohli respondenti opísať miesto, kde žijú a menovali i konkrétne príklady, ako prírodné krásy či bohaté dejiny obce. Zároveň uviedli, čím je Lupča jedinečná a čím sa líši od iných obcí či regiónov. Určite je možné povedať, že respondenti sú si vedomí svojej výnimočnosti, ktorá vychádza najmä z dejín Partizánskej Lupče a je spojená najmä s jej mestskými privilégiami. Okrem iného je ešte zaujímavé, že podkapitola skúmala aj vzťah respondentov k Európskej únii.

Predposledná oblasť „Sebapoznanie a zmysel pre identitu“, kde boli otázky zamerané na zisťovanie, ako sú vnímaní obyvatelia Partizánskej Lupče okolitými mestami a obcami, či majú pocit, že ich miesto je rešpektované, ďalej, či vedia pomenovať okamihy, kedy sa cítili byť hrdí, že sú obyvateľmi Lupče alebo naopak, kedy sa tak necítili. Zaujímavá bola aj analýza odpovedí na otázku, v rámci ktorej sa mali respondenti predstaviť cudzincovi. V inej porovnávali pocity bývania v Partizánskej Lupči s iným miestom, kde bývali, za predpokladu, že mali takúto skúsenosť.

Posledná oblasť kapitoly s názvom „Rozhovory“ bola venovaná otázkam, ktoré sa týkali témy „Nádeje“. Položené otázky boli zamerané na zistenie, ako sa obyvatelia Partizánskej Lupče pozerajú do budúcnosti. Najčastejšie skloňovanou túžbou bolo navýšenie demografickej krivky a aby mali mladí ľudia záujem usadiť sa tam. Zároveň respondenti uvádzali aj konkrétne a praktické kroky, ktoré by bolo možné zrealizovať a zlepšiť v ich rodnej obci. Taktiež identifikovali aj rozličné ťažkosti či problémy spojené so životom. Napriek tomu prevažovali odpovede s víziou pozitívnej budúcnosti obce. Táto časť sa zdá byť zaujímavá aj preto, že v nej je možné nepriamo vyčítať, čo považujú respondenti za dôležité pre život.

Záver monografie predstavuje kľúčové výsledky kvalitatívneho etnografického výskumu, pričom sú zoradené postupne podľa jednotlivých oblastí výskumu. Ako pozitívum je potrebné vyzdvihnúť, že na tomto mieste sú výsledky analýzy doplnené o interpretáciu, obsahujú závery platné pre obec Partizánska Ľupča a pomenovávajú viaceré postrehy, ktoré je možné na základe výskumu badať. Vzhľadom na charakter výskumu sa monografia vyhýba širším zovšeobecneným záverom, keďže to prirodzene neumožňuje ani samotný charakter výskumu. Občasne sa v monografii vyskytujú preklepy, ako napríklad na strane 31: slovo *teba*...“ namiesto *treba*“ a takmer vôbec nenachádzame gramatické chyby. Výnimku predstavuje písanie čiarok (buď – alebo, či – alebo), napríklad na stranách 72, 135, 165... Pôsobiť vyrušujúco môžu aj niektoré pejoratívne slová alebo formulácie viet. Ako napríklad na strane 26: „Z jedného prostého dôvodu.“ Alebo na inom mieste na strane 156: „...táto úloha ich poriadne potrápila“. Avšak, nejde o chyby, ktoré by zásadne narušali celkový charakter monografie. Oceňujeme, že publikáciu sprevádza mnoho farebných fotografií, dokumentov, obrázkov či dobových prameňov, ktoré napomáhajú čitateľovej predstavivosti a určite ich ocenia aj laickí čitatelia. Rovnako je potrebné oceniť poznámkový aparát, ktorý dodáva na odbornosti danej knihy a väčšej prehľadnosti. Určite je možné povedať, že recenzovanú publikáciu určite ocenia nielen obyvatelia Partizánskej Ľupče, ale aj širšia verejnosť.

Annamária Adamčíková

BALEGOVÁ, Jana. *Juraj Wernher, Saecli laus ampla sui*. Košice : Equilinia, 2024, 146 s. ISBN 978-80-974749-6-6.

Vysokoškolská pedagogička doc. Mgr. Jana Balegová, PhD. z Katedry klasickej filológie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach vydala v rámci projektu VEGA vedeckú monografiu venovanú sliezskemu rodákovi nemeckého pôvodu Jurajovi Wernherovi, ktorý publikoval v prvej polovici 16. storočia. Jeho generačný nástupca, ktorým bol humanistický básnik Ján Bocatius, ho v jednej svojej básni nazval „*Saecli laus ampla sui*“, teda Veľká ozdoba svojej doby, a tento výrok tvorí podtitul publikácie.

Možno povedať, že Juraj Wernher nie je úplne neznámou osobnosťou. Považuje sa za známeho priekopníka balneológie v Uhorsku a v ostatných desaťročiach mu značnú pozornosť venovali najmä historici medicíny, prírodných vied a techniky.

Monografia však pochádza z iného súdka. Oveľa viac než s históriou je spojená s neolatinými štúdiami, ktorých počiatky vo svete, podobne, ako i na Slovensku, siahajú do druhej polovice 20. stor. Dodajme, že na Slovensku boli spojené s vedecko-výskumnou a prekladateľskou aktivitou prvého slovenského profesora klasickej filológie Miloslava Okála. Problém však spočíval v tom, že vysoko odborné prírodovedné texty boli vtedy v porovnaní s umeleckými (predovšetkým humanistickou poéziou) odsúvané na druhú koľaj. Situácia sa začala meniť zásluhou prof. Daniela Škovieru, ktorý významne rozšíril okruh autorov a novolatiný výskum sa upriamoval už aj na autorov odbornej, resp. vedeckej spisby. Potvrďzuje napríklad i skutočnosť, že autorka v roku 2024 vydala spolu s prof. Františkom Šimonom knihu s podobnou tematikou. Knižne vydali preklad správy Mateja Bela z roku 1741 o banskobystrických medených vodách, o čom vyšla aj recenzia Kultúrnych dejínach v č. 2/2024. Je pochopiteľné, že Juraj Wern-

her si zaslúži osobitnú pozornosť jednak pre svoj prínos k počiatkom slovenskej balneológie a balneografie, jednak ako reprezentant humanistického obdobia. Svoje vzdelanie zužitkoval pri koncipovaní vedeckých a prozaických spisov, ale aj v úradníckych službách mesta Prešov a uhorských inštitúcií.

Autorka sa v úvodnej kapitole venuje problematike pôvodu a biografickým údajom Wernhera. Dátum jeho narodenia zostáva nezodpovedanou bádateľskou otázkou a je samostatnou bádateľskou výzvou. Nielen u nás, ale i v Poľsku, prvé zachované cirkevné matriky pochádzajú zo 16. storočia. Navyše Wernher nikde vo svojich známych spisoch neuviedol dátum narodenia. Autorka v tomto prípade vychádzala z imatrikulačných zoznamov univerzity vo Wittenbergu a Krakove a dátum jeho narodenia situovala do posledného decénia 15. storočia. Pokúsila sa tiež zrekonštruovať jeho univerzitné curriculum. Zasadila ho do prúdu sliezskej univerzitnej peregrinácie. V akademickom roku 1511 – 1512 bol zapísaný v zimnom semestri na univerzite vo Wittenbergu, avšak v roku 1515 študoval na univerzite v Krakove. Autorka sa domnieva, že za odchodom do Krakova mohli byť rodinné či finančné dôvody. Samozrejme, je to hypotéza a pohnútky mohli byť aj iné. Faktom je, že v Krakove bol žiakom vtedy ešte mladého Valentína Ecchiusa z Lindau, neskoršieho rektora mestskej školy v Bardejove. Na tejto univerzite ho tiež oslovili myšlienky Erazma Rotterdamského. Ten poznal Juraja Wernhera a cenil si jeho náklonnosť. Autorka vyjadruje názor, že Wernher mohol prísť do Prešova v roku 1520 a už o rok nato mohol pôsobiť ako pomocný učiteľ v mestskej škole, ale ani k tomu neexistuje dostatok presvedčivých dôkazov. S istotou však možno povedať, že v roku 1524 pôsobil v Prešove ako mestský pisár a od roku 1525 viedol samostatne mestskú účtovnú knihu. Od roku 1526 bol členom mestskej rady a zastával úrad mestského notára. Wernherov rukopis sa objavuje v účtovnej knihe až do roku 1532. Následne pôsobil v diplomatických misiách a bol súčasťou niekoľkých delegácií na dvor k uhorskému panovníkovi. V monografii sa nachádzajú preklady listov (úradných i privátnych) a správ, ktoré pri týchto príležitostiach vznikli. Súhrnne možno povedať, že Wernherovo pôsobenie sa dotýkalo miest Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov, Levoča, Kežmarok, Bratislava, Krakov, Viedeň.

Ďalšie podkapitoly zachytávajú, ako sa Wernher dostal do služieb kráľa. Pôsoobil vo funkcii radcu Uhorskej komory, a keďže už nebol tak zamestnávaný častým cestovaním, viac sa venoval literárnej činnosti. Jej ovocím v roku 1548 bolo vydanie aj najznámejšieho balneografického diela *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum*. Vytvoril ho na podnet baróna Žigmunda Herbersteina, ktorého tiež zaujímali účinky liečivých vôd a prameňov.

Druhá kapitola sa venuje Wernherovej básnickej a vôbec spisovateľskej tvorbe. Práve ona predstavuje ten najrukolapnejší dôkaz o výške jeho humanistického vzdelania. Čitateľ sa môže v nej stretnúť s obrazmi antickej mytológie, štylistickými a estetickými výrazovými prostriedkami ovplyvnenými duchom humanizmu. Okrem toho Wernher ako básnik dbal na zvukovú stavbu verša. Z básnických figúr používal paralelizmus, anaforu, perifrázu, apostrofu, antitézu. Ak by dnes záujemca o tohto autora hľadal jeho súborné básnické dielo, mal by siahnuť po zbierke *Pannoniae luctus*, vydanej v roku 1544 v Krakove. V istom zmysle by si ono zaslúžilo väčšiu pozornosť. Ako prezrádza názov zbierky (Náreky Panónie), bola ohlasom na traumatizujúcu moháčsku porážku. Básne boli venované osobnostiam, ktoré boli spojené s osudom Uhorska. Wernher považoval ich smrť za

stratu pre krajinu. Koncepcia tejto zbierky už v čase jej vydania predstavovala akési pomyselné symbolické pohrebisko, pričom nadpisy básní predstavovali nápisy na náhrobkoch a pomníkoch slávnych osobností.

Autorka konštatuje, že aj keď bola Wernherova tvorba rozsahom pomerne skromná, vyznačovala sa technickou vyspelosťou, pestrú paletou štylistických prostriedkov a istým emočným nábojom. A práve to poukazuje, že veršovanie nebolo pre neho len vecou remeselného básnického cviku. Akokoľvek, jeho vzdelanie sa mu v hojnejšej miere podarilo zúročiť na iných poliach, a to tak v rámci profesionálnej kariéry či ako autorovi prírodovedných diel.

Druhú časť druhej podkapitoly tvoria dva spisy, v ktorých sa Wernher zaoberal zvláštnosťami vôd a prameňov v oblasti Spiša a na území celého Uhorska (ide o rozsiahlejší spis). Spiš poznal relatívne dobre vďaka svojim častým úradným cestám. Správa, ktorú vydal v podobe útleho spisu pre baróna Herbersteina, bola pozitívne prijatá a tento diplomat v habsburských službách ho vyzval, aby v tejto práci pokračoval. Dodajme, že výsledkom bol Wernherov najznámejší spis s názvom *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum, ad generosum et vere magnificum D. Sigismundum in Herberstein, Neiperg et Guttenhag baronem, inclyti Roman., Hung. et Boem. etc. Regis, D. Ferdinandi consiliarium et fisci in Austria praefectum* (Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska pre urodzeného a vznešeného pána Žigmunda, baróna z Herbersteinu, Neubergu a Guttenhagu, radcu urodzeného rímskeho, uhorského, českého atď. kráľa Ferdinanda, a správcu rakúskej pokladnice). Správa o vodách na Spiši sa s úpravami stala jeho súčasťou. Dielo bolo napísané uhladenou latinčinou. Venoval sa v ňom opisom termálnych vôd, pričom ich posudzoval z hľadiska fyzikálnych vlastností a liečebných účinkov. Zaoberal sa tiež vodami so zvýšenou sedimentáciou vápenca (dnešné Vyšné Ružbachy, Gánovce, Hôrka a Sívá Brada) a opisoval ich využitie na stavebné účely. Opísal tiež kyselky a slané pramene v okolí Prešova a neobišiel ani jedovaté pramene. Všimol si rastlinstvo v okolí prameňov, charakter horniny, ale aj vplyv mesiaca na ich výdatnosť a pod.

Kúpele či účinky termálnych a iných prameňov boli predmetom záujmu už od staroveku, o čom svedčia zmienky v dielach antických autorov. Možno spomenúť aspoň niektorých. Marcus Vitruvius Pollio, ktorý bol architektom a autorom diela *De architectura*, sa v ňom venoval aj vodným zdrojom, ale tiež tu patril Plinius Starší so svojou Prírodovedou (*Naturalis historia*), Seneca a dielo *Naturales quaestiones*, Celsus a jeho *De medicina*, či Strabón, ktorý sa preslávil svojim najrozsiahlejším zemepisným dielom antiky *Geographika*. Následne počas celého stredoveku vznikali traktáty venované kúpeľom a liečivým prameňom. Modelom sa stala práca talianskeho humanistu a lekára Michaela Savonarolu *De balneis et thermis naturalibus omnibus Italiae*. Tento profesor vyučoval na univerzite v Padove a Ferrare a bol starým otcom dominikána Girolama Savonarolu. V tomto období sa prejavoval zvýšený záujem o prírodné javy a spájal sa s kritickým záujmom o liečivé vlastnosti vôd. V tejto súvislosti významnú úlohou zohrala činnosť lekára Teofrasta Paracelsa, ktorý bol považovaný za priekopníka medicíny. Zapájal chémiu do služieb zdravia a založil lekársku vedu založenú na pokuse a pozorovaní, čo vzbudilo záujem vtedajších lekárov. Objavil chemickú podstatu životných funkcií. Zisťoval chemické zloženie vôd a ich vplyv na ľudský organizmus. V rámci svojich výskumov navštívil aj Uhorsko. V roku 1521 bol v Banskej Bystrici, v roku 1527 v Smolníku a v roku 1537 v Bratislave. K balneológii prispel

aj Gašpar Schober, ktorý sa venoval analýze termálnych prameňov v nemeckých krajinách a známym bol jeho *Tractatus de balneis Germaniae*. Poslední dvaja menovaní boli súčasníkmi Juraja Wernhera, preto by možno bolo dobré zistiť, či recipoval niečo z ich prác a nakoľko alebo v čom mohol byť nimi ovplyvnený. Zaujímavé je, že zostáva otvorených viacero výskumných otázok, ale práca Jany Balegovej môže pomôcť ďalším výskumníkom pri ich zodpovedaní. Navyše ona sama sa mu venuje vyše dvoch desaťročí.

Súčasťou druhej kapitoly je preklad dvoch spisov: *Hypomnematicum de aquis in Scepusio admirandis* a *De admirandis Hungariae aquis hypomnematicum*, pričom autorka ich opatrla stručnými vysvetlivkami.

Význam tejto publikácie treba vidieť vo viacerých rovinách. Je dôkazom záujmu o prírodné vedy v 16. storočí na našom území, resp. o výskum liečivých vôd, ale aj sprostredkovaním života a diela Juraja Wernhera, ktoré v takejto podobe doposiaľ na Slovensku chýbalo.

Peter Olexák

BEŇOVÁ, Katarína – KOLBIARZ-CHMELINOVÁ, Katarína (eds.). *Umenie a umelci v meste okolo roku 1800*. Bratislava : Stimul, Katedra dejín výtvarného umenia FF UK. 2023. 619 s. ISBN 978-80-8127-388-9.

Výskum problematiky a kritický diskurz zameraný na umenie a kultúru na Slovensku okolo roku 1800 sa aj vďaka aktivitám editoriek Kataríny Beňovej a Kataríny Kolbiarz-Chmelinovej dostáva do čoraz väčšej pozornosti odbornej verejnosti. Ich najnovším výstupom z minulého roka a zároveň pokračovaním staršieho projektu *Mecenstvo umenia okolo roku 1800* je objemné vydanie zborníka príspevkov z medzinárodného vedeckého kolokvia, ktoré sa uskutočnilo na jeseň roku 2022. Čo do rozsahu a komplexnosti, ide v tejto oblasti oproti predchádzajúcim edičným počinom Katedry dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského o unikátnu realizáciu. Vďaka grafickému dizajnu Petra Nosáľa získala publikácia aj jedno z ocenení v súťaži Najkrajšie knihy Slovenska. Mohla by to byť pre nás inšpirácia, že aj odborný zborník je možné vytlačiť v esteticky príťažlivej podobe. Kolektív autorov v gescii výskumného tímu, do ktorého patrila aj Dana Bořutová, v tomto vydaní pokračoval v hľadaní interpretačných rámcov dejín umenia a príbuzných disciplín a v kritickej revízii doterajšieho výskumného materiálu s fokusom na kultúrne prejavy mestského prostredia. Výber témy nadväzoval na zámer „...zmeniť súčasný stav nášho poznania v tejto oblasti a umožniť jeho integráciu do stredoeurópskeho i širšieho obrazu o umení okolo roku 1800...“ (Beňová – Chmelinová 2020, s. 7). Kým v minulosti bolo základným ťažiskom výskumu umelecké mecenstvo, tentokrát prišiel rad na tému mesta a jeho interakcie s umelcami. Univerzitný tím v edičnom zámere opäť vsadil na ciele prípadové štúdie s ohľadom na referenčné rámce z príbuzného prostredia, ktoré zohľadňujú aj rozpracované čiastkové témy, či komparácie s našim teritóriom a stavom výskumu. Na okraj možno poznamenať, že nedávno vyšla publikácia s príbuzným zameraním hodnotiaca vývoj problematiky veľkomestskej kultúry (Großstadtkultur) vo Viedni z rovnakého obdobia od editorského kolektívu Lydia Rammerstorfer, Gernot Waldner a Norbert Ch. Wolf.

Viac ako 600-stranová publikácia *Umenie a umelci v meste okolo 1800* obsahuje 20 interdisciplinárnych štúdií v troch jazykoch a jej vydanie sprevádzali nielen

pre účastníkov konferencie mnohé očakávania od odborného publika. V šiestich tematických celkoch približuje kľúčové aspekty umenia zamerané na obdobie neskorého osvietenstva. Umelci a aj ich meceni vtedy hľadali nové cesty medzi tradíciou a inováciou, ktorými chceli vyjadriť potrebný obsah pre novými ideami modernizovanú spoločnosť. V úvodnom predslove editorky vysvetľujú svoje dôvody pre vznik zborníka, pričom podstatnou časťou je aj jeho funkcia dedikácie životnému jubileu docentky Dany Bořutovej, pedagogičky a odborníčky na dejiny architektúry 19. a 20. storočia. Jej príspevkom začína aj prvý oddiel nazvaný **Architektúra a meštianske staviteľstvo obdobia klasicizmu**, ktorý sa zameriava na stavebný vývoj, architektonický jazyk mesta a jeho prostriedky. Zároveň autorka v rámci možného priestoru predstavuje súvislosti architektonického vývoja obytných stavieb v podobe mestských palácov v našich väčších mestách, venuje sa otázkam jeho pôvodu, typologickým a formovým vzorcom. Emma Żuchowska, poľská odborníčka na francúzsku architektúru 17. a 18. storočia, priniesla biografiu „otca klasicizmu“ v Krakove Etienna Humberta (1756 – 1829), ktorého život a dielo mali veľký vplyv na tamojší urbanistický vývoj v 19. storočí. V publikácii mohli svoj výskum predstaviť aj doktorandi katedry, štúdia Dominiky Drobnej predstavuje autorkine najnovšie poznatky o činnosti stavebného majstra Mathäusa Walcha (1732 – po 1783) v Prešporku. Historik Tomáš Janura prezentuje v publikácii dva zo svojich výskumov, ktoré sa primárne zameriavajú na šľachtické sídla. Ako jeden z mála odborníkov u nás sa venuje archívne výskumu a zanedbávaným konceptom stavebného fondu, resp. objednávateľom menších rezidiencií regionálneho významu. V samostatnom výstupe spracoval biografiu neznámeho murárskeho majstra (architekta) z Banskej Bystrice pracujúceho pre evanjelickú nobilitu Jána Glitschka (zač. 18. st. – posledná tretina 18. storočia) a v spolupráci so Zuzanou Labudovou aj príbeh donátorov Senseyovcov a výzdoby ich kaštieľa v Šaci.

Táto štúdia sa dostala do druhého tematického celku pod názvom **Tradície v nových reprezentačných kontextoch**. Uvádza ho výskum Barbary K. Murovec o neskorobarokovom ikonografickom programe stropnej maľby schodiska dnešného Archívu Slovinskej republiky - Gruberovho paláca v Lublani. Autorka nadväzuje na svoju staršiu prácu a výsledky reštaurovania fresiek Martina J. Schmidta (1718 – 1801) z roku 1775, pri ktorých obsahovom námete dominuje ikonografia námornej vedy, navigácie, vzdelávania a pre ktorú vzorom bola výzdoba vestibulu dnešnej Rakúskej akadémie vied. Významnou osobnosťou v podobe objednávateľa výzdoby z Lublany bol jezuita a vedec Gabriel Gruber (1740 – 1805), ktorý sa svojou objednávkou snažil konceptualizovať rolu mesta ako vedúceho intelektuálneho centra pre hydrauliku a navigáciu v rámci monarchie. V spomínanej štúdii o kaštieli v Šaci T. Januru a Z. Labudovej vo vlastníctve zemianskej rodiny Semseyovcov, ktorých reprezentačné snahy a ambície viedli k vybudovaniu neskorobarokovej stavby v dnešnej košickej mestskej časti, sa naplno prejavuje sila interdisciplinárneho výskumu. Architektonicko-pamiatkové spracovanie, vrátane zaujímavej časti o jeho inventári z roku 1814, je doplnené analýzou rôznych foriem rodových stratégií, medzi ktoré patrila aj výzdoba nového sídla a použité vzory v podobe antickej ikonografie. Článok tak vhodne nadväzuje na spomenutý predchádzajúci zborník a štúdiu Kataríny Kolbiarz-Chmelinovej o autorovi tejto výmalby Erasmovi Schröttovi (1755 – 1804). Sakrálnu výzdobu vybraných miest Spišského zálahu v 70-tych rokoch 18. storočia

spracovala poľská akademička Maria K. Staniszevska, ktorá sa sústredila na sakrálnu umeleckú diela v Starej Ľubovni a Spišskej Novej Vsi. Publikuje aj prameň z Rakúskeho štátneho archívu opisujúci efemérnu (dočasnú) výzdobu navrhnutú pri príležitosti prevzatia bývalého kapitanátu Uhorským kráľovstvom, a ako ďalšiu ikonografickú zaujímavosť týkajúcu sa verejného priestoru aj emblematicku tzv. Provinčného domu v Spišskej Novej Vsi.

Výraznou štúdiou s kvalitne spracovanými prameňmi v tematickej sekcii nazvanej **Populárne typy výtvarného prejavu miest** je príspevok jednej z edítoriek zborníka Kataríny Beňovej, ktorá sa venuje málo známemu portrétistovi a maliarovi historických námetov Carlovi Casparovi (1747 – 1809) a jeho aristokratickým objednávateľom z Uhorska – zameraný predovšetkým na rod Zichy. Autorka úspešne atribuovala niekoľko doposiaľ neznámych portrétov tohto významného rodu, ktoré sa dnes nachádzajú v majetku Spolku sv. Vojtecha. Druhou doktorandkou, ktorá dostala možnosť prezentovať svoj výskum k dizertačnej práci, je Patricia Ballx s témou o grafikovi Johannovi Gottfriedovi Prixnerovi (1747 – 1819), v ktorej sa venuje aj jeho doposiaľ nepublikovaným dielam. Prínosom sú aj nové fakty o u nás málo spracovanej problematike siluetrových portrétov, konkrétne od autora Johanna Böhma (1774 – 1841). Treťou štúdiou v tomto celku je príspevok kurátorky Múzea mesta Bratislavy Zuzany Francovej, ktorá prináša množstvo nových faktov a interpretácií zo svojho dlhodobého bádania ku kolekcií streleckých terčov Prešporského streleckého spolku, ich unikátnej výtvarnej výzdobe a objednávateľom.

Štvrtá sekcia pod názvom **Zberateľstvo a mecenát umenia** odkazuje na stále aktuálnu tematiku umeleckého mecenášstva, ktorá si našla svoj priestor aj v tomto vydaní zborníka, avšak najmä v podobe fenoménov mimo územia Uhorska. Sú tu zastúpené dva príspevky, prvý od Marty Herucovej, ktorej časté témy opomínaných či „zabudnutých“ predmetov v zbierkach na území Slovenska sú tentokrát zastúpené analýzou keramického reliéfu z manufaktúry Wedgwood, ktorého predlohu inšpirovanú antickou vytvorila Diana Beuclerk (1734 – 1808). Autorka sleduje aj iné diela, napr. wedgwoodovský kabinet v Albertine či predmety z manufaktúry v tunajších zbierkotvorných inštitúciách. Súkromnému zberateľstvu troch profesorov z umeleckej akadémie v Drážďanoch z obdobia 18. storočia sa venuje Jeny Brückner, ktorá vychádza zo svojej dizertačnej práce o zberateľstve v tomto meste saských kurfirstov.

V predposlednom tematickom celku, označenom ako **Dielenská prax**, sú dve štúdie o sochárskych realizáciách. V silnom zastúpení poľských bádateľov na obsahu zborníka vyniká článok historika umenia Michała Wardzyńskiego, ktorý analyzuje prax v Poľsko-Litovskej únii na príklade bratov Augustína (1729 – 1802) a Mathaeusa (pred 1765 – 1792) Schöpsovcov. Autor v ňom podrobnejšie popisuje profesné transformácie, ktorým čelili vtedajší umelci či remeselníci v regionálnych centrách v dôsledku reformných snáh pri aktuálnych geopolitických zmenách, resp. slohových obmien v ich sochárskych realizáciách. Szilveszter Terdik nadväzuje na tému svojím výskumom fondov Múzea užitočného umenia v Budapešti, vďaka ktorému máme možnosť spoznať návrhy na cirkevný mobiliár určený pre sakrálnu stavbu v Prešporku od talentovaného sochára, resp. vo vtedajšom ponímaní stolára – Kaspara Virsinga (1779 – 1853). Ide o unikátny príspevok s novými, nepublikovanými dielami, ktorý mení doterajší stav bádania v tejto oblasti. Sekciu uzatvára článok domácej odborníčky

z FF UK Viery Bartkovej, ktorá sa vracia k prezentácii doposiaľ málo prebádaných archívnych zdrojov týkajúcich sa komunít umelcov v prostredí Talianska, konkrétne v Ríme. Kriticky analyzuje údaje súvisiace s autormi pochádzajúcimi z územia dnešného Slovenska.

Na záver editorky umiestnili počtom príspevkov najbohatšiu časť nazvanú **Kultúrno-spoločenské prostredie miest**. Dali tu priestor širšiemu záberu odborníkov, ktorí predstavili rôzne fenomény intelektuálneho prostredia a jeho dobové zvyklosti v období okolo roku 1800. Úvodná štúdia porovnávajúca situáciu v najväčších mestách horného Uhorska je z pera editorky Kataríny Kolbiarz Chmelinovej, ktorá sa v nej snaží synteticky uchopiť výskum a porovnanie výtvarných scén týchto centier. Pozornosť upriamuje na prezentáciu svojho nového archívneho bádania zástupcov umeleckého prostredia Košíc, ktorý priniesol zaujímavé výsledky a nové interpretácie. Pozitívne treba vnímať, že sa ako väčšina autorov nevyhýba sledovaniu kultúrnej štruktúry v podobe divadiel, škôl či úradov, čím rozširuje záber o nových objednávateľov či autorské realizácie. Muzikologička Jana Kalinayová-Bartová využila prezentáciu svojej témy zameranej na hudobný život Prešporka aj na zhrnutie jeho starších dejín. Podrobne sa venuje pozadiu josefínskych cirkevných reforiem, ktoré mali vplyv na podoby hudobného života a jeho rôzne regulácie. Upozorňuje na rôzne formy meštianskej hudobnej kultúry, resp. ich nové smerovania, ku ktorým došlo v súvislosti s postupnou sekularizáciou prejavujúcou sa aj zmenami v štruktúre hudobného mecenátu. Literárny historik Miloslav Vojtech reflektuje podoby vývinu slovenskej literatúry okolo roku 1800, prináša prehľad jej prechodu od baroka ku klasicizmu. Na tému literárneho umenia nadväzuje odborníčka na dejiny cenzúry, historička Ivona Kollárová, ktorá prináša jeden zo svojich výskumov, tentokrát zameraný na prostredie divadla. Opisuje zaujímavé pramene cestopisnej literatúry, v ktorých sa ich autori zameriavajú aj na opis prešporského divadla a jeho publika. V dvoch podkapitolách sa venuje spisu, ktorého ambíciou bolo byť príručkou pre divadelnú cenzúru v Uhorsku od Franza Carla Hägelina (1735 – 1809), na konci opisuje esej mravoučného charakteru od Augusta Christiana Peschecka (1760 – 1833) a kritickú knihu Michala Insitorisa-Mošovského (1732 – 1803). V závere zborníka nájdeme štúdiu o živote a diele historika Jána Bárdossyho (1738 – 1819) od Vladimíra Olejníka, ktorý siahol po svojej dizertačnej téme.

Prepracovaná autorská koncepcia, na ktorú nadviazalo kolokvium a jeho publikačný výstup, ukázal dôslednú líniu, ktorou editorky pokračujú vo svojej ambícii produkcie vedeckých publikácií s interdisciplinárnym presahom pre medzinárodné publikum. Pomerne široké časové vymedzenie témy je na jednej strane benefitom, ak treba zaujať rôzne zameraných odborníkov, avšak skrýva v sebe určité riziko s tým, že štúdie sa budú obsahovo prekrývať a dominovať budú bádateľsky frekventované témy, resp. starší výskum bez väčšej pridanej hodnoty. Na úkor rozsahu článkov zrejme nevznikol zoznam použitej literatúry, čo je veľká škoda. Výsledok však ukázal, že pred syntetickým výstupom k umeniu 19. storočia je ešte čo doháňať, pokiaľ ide o primárny výskum či zanedbané koncepty. Z komplexného hľadiska však ide o výnimočnú prácu predstavujúcu významný prínos pre našu umenovedu.

Jana Luková

TURCEROVÁ-DEVEČKOVÁ, Helena. *Ludovít Štúr a myšlienka slovenskej nezávislosti*. Preložila Stanislava Moyšová. Štúdiu napísal Peter Podolan. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2024, 1. vyd. 239 s. ISBN 978-80-8202-263-9.

Osobnosť Ludovíta Štúra (1815 – 1856) a štúrovská tematika má v slovenskom písomníctve už dávnu tradíciu a stala sa v ňom jednou z ústredných. Dôstojne ju svojím životopisom Ludovíta Štúra ešte na konci 19. storočia otvoril jeden zo Štúrových najbližších spolupracovníkov, Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888). Autor ho po štvrtstoročí od Štúrovej smrti uverejňoval na pokračovanie v obnovených *Slovenských pohľadoch* v rokoch 1881 – 1884. Toto Hurbanovo dielo sa od svojho vyjdenia stalo aj jedným z najdôveryhodnejších prameňov priamo svedčiacich o živote, činnosti, diele, osobnosti a názoroch Ludovíta Štúra ako ústrednej postavy našich národných dejín. To svojimi početnými odkazmi naň potvrdzuje aj oveľa menej známa a u nás takmer necitovaná monografia Heleny Turcerovej-Devečkovej (1886 – 1964) s názvom *Ludovít Štúr a myšlienka slovenskej nezávislosti*, napísaná ešte na začiatku druhého desaťročia 20. storočia po francúzsky, v spoľahlivom a zároveň prístupnom slovenskom preklade doteraz nejestvujúca. Jej autorka ju roku 1913 ako dvadsaťsedemročná predložila na obhajobu na slávnom európskom univerzitnom učilisku, parížskej Sorbone, a na tom základe tu ako prvá Slovenka získala akademickú hodnotu *doktor filozofie* v odbore historických vied. Turcerovej dielo malo, najmä na rozdiel od všetkých prác domácich autorov so štúrovskou tematikou, výrazný medzinárodný rozmer, keďže medzinárodnej vedeckej aj širšej kultúrnej verejnosti autorka vo francúzštine predstavila jednu z vedúcich osobností vtedajšieho spoločensko-politicky zanedbávaného slovanského sveta aj priam existenčnú problematiku malého stredoeurópskeho slovanského národa.

Národný a politický útlak slovenského národa sa jeho vykonávatelia, okrem iného, usilovali pred medzinárodnou verejnosťou čo najdôkladnejšie zatajiť a balamutiť túto verejnosť všeobecne hlásanou maďarskou národnostnou liberálnou politikou. Maďarskú šovinistickú politickú prax uplatňovanú na začiatku 20. storočia už niekoľko rokov predtým pre anglicky hovoriacu verejnosť presvedčivo odhalil pôvodom škótsky historik Robert Wiliam Seton-Watson (1879 – 1951), ktorý pod pseudonymom Scotus Viator roku 1908 v Londýne vydal svoje vedecké dielo *Národnostná otázka v Uhorsku*. Pripomeňme, že šlo o obdobie, v ktorom sa v Černovej stala tragédia s početnými nevinnými zavraždenými Slováckmi (v jeseni 1907) a na túto udalosť zareagoval svojím rozhodným protestom aj rešpektovaný nórsky umelec, publicista a verejný činiteľ Bjørnstjerne Martinius Bjørnson (1832 – 1910), nositeľ Nobelovej ceny za literatúru; slovenskej tematiky sa týka aj neskoršie vydaná práca francúzskeho historika Ernesta Denisa (1849 – 1921) *Rakúska otázka. Slováci* (z roku 1917); kriticky zareagovali aj ďalšie osobnosti. Autorka si vo svojej monografii vybrala užšiu tému a z dávnejšej slovenskej histórie: načrela do obdobia, v ktorom sa práve zásluhou Ludovíta Štúra a jeho družiny definitívne sformovali základné národné znaky Slovákov ako národa a jeho budúceho života.

Slovenskému čitateľovi sa po prvý raz dostáva do rúk slovenský preklad publikácie, ktorá je v slovenskom prostredí takmer neznáma. Autorkou prekladu je renomovaná romanistka Stanislava Moyšová, ktorá uvádza knihu krátkym svie-

žo napísaným predhovorom. Nasleduje vlastný Turcerovej text, rozčlenený na predslov, úvod a päť približne rovnako rozsiahlych kapitol, zaoberajúcich sa jednotlivými etapami života Ľudovíta Štúra: autorka osobitne sleduje jeho detstvo a mladosť (roky 1815 – 1936), študijné a učiteľské roky (1836 – 1844), Štúrov vzťah k „slovenskej veci“ (1844 – 1847), jeho politickú činnosť (1847 – 1850) a napokon jeho vzťah k panslavizmu (1949 – 1856); výkladové časti textu uzatvára autorkin záver a podrobná bibliografia upotrebených prác. Na záver publikácie je umiestnená rozsiahla a zainteresovaná štúdia o Helene Turcerovej-Devečkovej a jej historickom, prekladateľskom a publicistickom diele od Petra Podolana, a napokon editorská poznámka prekladateľky, týkajúca sa Turcerovej jazyka a jeho prekladu i prepisu vlastných mien.

Turcerovej dielo so zreteľom na vybratú tému, na podmienky, v ktorých ho autorka koncipovala, ako aj na obdobie a prostredie, v ktorom vzniklo a bolo predstavené odbornej verejnosti, možno stále hodnotiť z viacerých hľadísk ako vzácne, hoci dnešný používateľ môže mať aj oprávnené výhrady. Viaceré uvádza v spomínanej štúdii Peter Podolan. Na s. 234 súhrnne píše: „Celkovo možno Turcerovej hodnotenie Štúra charakterizovať ako protirečivé, málo konkrétne, a preto nepresvedčivé.“ Toto zhrnutie je výsledkom podrobného vecného, argumentačného aj textového rozboru prinášaných Turcerovej poznatkov a záverov zahrnutých do jej monografickej štúdie. Na tej istej strane autor píše, že „miestami je nejasné, ako prišla k takým ďalekosiahlym záverom. Výber dôležitých a zásadných bodov v Štúrovom živote aj s vedeckým odôvodnením nezvládla najlepšie a výsledok jej hodnotenia Štúra pôsobí dnes možno až príliš emotívne a exaltovane. Očividné je negatívne hodnotenie Štúrovho proslovenského prístupu, čo zrejme prebrala z názorov osobností z českého alebo ním ovplyvneného prostredia.“ Autor však zároveň konštatuje, že „výsledok nakoniec nepôsobí zle. Akékoľvek dnešné hodnotenie nemôže Helene Turcerovej uprieť viaceré prvenstvá“ (s. 235).

Autorka rozhodne nestála pred ľahkou úlohou najmä v danom čase a v cudzom prostredí. Pri práci vychádzala dôsledne zo štúdia a interpretácie archívneho materiálu zhromaždeného v archívoch v Turčianskom Sv. Martine, v Bratislave a v Prahe, no nadobudnuté poznatky hodnotila už z hľadiska kritérií pozitivistického vedeckého prístupu, uplatňovaného v čase jej štúdia, a tvorby vlastného vedeckého textu. Aj preto niektoré hodnotiace postoje nezodpovedajú zmyslaniu a skutkom konajúcej osoby. Za výraz nepochopenia, ak nie priam skreslenia skutočného stavu v rozličných jazykoch, môžeme z jazykovedného stanoviska pokladať autorkino porovnávanie Štúrovho postupu pri tvorení slov v rozličných skupinách jazykov, prípadne v rámci indoeurópskych jazykov porovnávanie slovotvorných možností v slovenčine či aj v iných slovanských jazykoch so stavom v slovotvorbe v germánskych jazykoch, konkrétnejšie povedzme v nemčine. Slovotvorba v slovenčine a v slovanských jazykoch je v porovnaní s nemčinou, prípadne s germánskymi jazykmi, objektívne neporovnateľne bohatšia i diferencovanejšia a jestvovanie väčšieho počtu slov odvodených z rovnakého koreňa bežnejšie. To Ľudovít Štúr vyzdvihuje ako prednosť slovenčiny a slovanských jazykov vo všeobecnosti. Na druhej strane takúto prednosť slovanských jazykov v germánskych jazykoch, konkrétne v nemčine, nahrádza bohatšie využívanie skladania slovných základov, a to je zasa menej bežné v slovanských jazykoch. Autorka takýto Štúrov postoj nepokladá za vecne náležitý a pripisuje mu vyzná-

vane nadradenosti Slovanov a Slovákov vo vzťahu k iným národom. Keď predpokladáme, že prekladateľkin postup pri voľbe slovenského výrazu *nadradenost'* zodpovedá vecnému zámeru Heleny Turcerovej-Devečkovej, treba taký autorčin výklad veci pokladať za vecne neodôvodnený a odmietnuť ho. O uznaní nadradenosti medzi skupinami jazykov alebo v rámci skupín medzi jednotlivými jazykmi zo strany Ľudovíta Štúra totiž vonkoncom nemožno hovoriť, jemu ide pri takomto porovnávaní jazykov výlučne o vyzdvihovanie istej výnimočnosti či prednosti slovanských jazykov alebo konkrétne slovenčiny najmä v záujme posilňovania sebavedomia Slovanov a osobitne Slovákov vo vzťahu k ostatným národom, nie o slovenskú či slovanskú nadradenosť zakladajúcu sa na stavbe jazyka. Pritom podobnú inú jazykovú výnimočnosť nevylučuje pri neslovanských jazykoch. Veď Ľudovítovi Štúrovi bol postoj znevažujúci iné jazyky úplne vzdialený a nezlučiteľný s jeho osobnostným nastavením; jazyk každého národa pokladal za vrcholné vzopätie národného ducha, tak, ako sa prejavuje najmä v slovesnom umení. Ľudovít Štúr všeobecne platí ako integrovaná osobnosť a ako presvedčený humanista. O tom svedčia jeho priame výroky s podobnou témou na iných miestach jeho diel. Napríklad v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, ktorý autorka neopodstatnene posudzuje veľmi kriticky aj negatívne, pričom napríklad úplne obchádza Štúrovo úsilie prekonať vtedajšie jazykové rozdelenie Slovákov na náboženskom základe ako jednu z nosných myšlienok diela, má autor na s. 81 takéto vyjadrenie: „Kto je človek čistý, ten sa teší z rozviti a zo života druhého, bo i tam sa zmáha a pokračuje ľudstvo, a toto je statočnému a dobrému ostatná najväčšia útecha.“ Kritické nastavenie voči Ľudovítovi Štúrovi ju pri hodnotení viedlo k výberovému postupu vo vzťahu k istým poznatkom najmä v jeho jazykovedných dielach, hoci práve tie priniesli do slovenského života jeden z najväčších aj najtrvalejších výsledkov v celej novodobej histórii; za také pokladáme samo uzákonenie celonárodného spisovného jazyka na základe stredoslovenských nárečí a tým aj prekonanie vtedajšieho jazykového rozdelenia Slovákov podmieneného konfesionálne, ktoré Ľudovítovi Štúrovi mimoriadne ležalo na srdci. Čo sa týka spomínaného autorkinho vyjadrovania o Štúrovom nadradovaní Slovanov a Slovákov, azda ako presvedčivý argument, vyvracajúci toto obvinenie, bude slúžiť aj to, že sme z tohto hľadiska podrobne preskúmali celý spomínaný Štúrov spis *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, ktorý má rozsah 88 strán, a v Štúrovej autorskej dikcii sme našli ani jeden výskyt výrazu *nadradenost'* a ani iný významovo podobný výraz. Celkove platí, že autorkina analýza jazykovedného pôsobenia Ľudovíta Štúra je tematicky príznačne výberová, povrchná aj málo kvalifikovaná, pričom práve ono jazykovedné pôsobenie stalo najtesnejšie pri myšlienke nezávislosti, ktorú si vo svojom diele autorka zvolila ako ústrednú. Napriek výhradám, ktoré tu aj po vyše sto rokoch od publikovania autorkinho diela venovaného Ľudovítovi Štúrovi vyslovujeme, si však stále zaslúži vyzdvihnutie sama myšlienka slovenskej nezávislosti, ktorú si autorka citlivo vybrala ako centrálnu na vážne vedecké skúmanie, viaceré cenné poznatky uvedené v diele a už spomínané uvedenie tohto diela do vtedajšieho medzinárodného kultúrno-politického kontextu; tým zohralo významnú úlohu. Nový preklad azda značí obnovenie účinkovania diela aj v domácom slovenskom kontexte.

Kladne treba hodnotiť aj samu myšlienku vydať vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov Helene Turcerovej-Devečkovej, niekdajšej členke sloven-

skej spisovateľskej organizácie, jej dielo so štúrovskou tematikou, napísané pôvodne po francúzsky, v skutočnosti po prvý raz v našich novodobých dejinách v kvalifikovanom slovenskom preklade. Môžeme o ňom hovoriť ako o obnovenom, keďže aj vo francúzskom, aj v slovenskom jazyku prebehli za vyššie storočie zmeny a preklad bolo treba jazykovo a štylisticky priblížiť súčasnému používateľovi spisovnej slovenčiny, záujemcovi o našu národnú históriu a kultúru. Predstavený preklad je kvalitný a veľmi starostlivý, nevyužívajú sa v ňom exkluzívne výrazy, slovenské vety vyznievajú slovosledovo hladko, text je dobre čitateľný.

Dielo Heleny Turcerovej-Devečkovej prináša svedectvo nielen o autorkinom vnímaní osobnosti, života a diela Ľudovíta Štúra, svedectvo o jeho celoživotnom zápase za slovenskú nezávislosť a o úsilí všestranne premáhať krajne nepriaznivé spoločensko-politické podmienky života nášho národa v čase jeho vrcholiaceho všestranného útlaku. Ale je to aj svedectvo o situácii, v ktorej autorka svoje dielo koncipovala, a o cieľoch, ktoré ním sledovala. O jej vedeckom aj osobnom presvedčení aj celkovom prístupe k zvolenej téme nech svedčia jej záverečné slová z úvodu diela na s. 16: „Slováci v súčasnosti naďalej existujú ako národ, ktorý hovorí vlastným jazykom, píše knihy po slovensky, má hodnotnú literatúru a ako malý národ očakáva okamih, v ktorom sa oslobodí od cudzieho útlaku.“ V tomto poznaní aj vyznaní môže azda vyrušovať iba výraz *očakáva*, lebo ani Ľudovít Štúr vo svojom čase, ani jeho národ v ďalšom živote sa bez vlastného vedomého pričinenia už nemohol spoliehať na samo očakávanie. Napokon v čase, keď to Helena Turcerová-Devečková písala, pravdepodobne ani ona sama neočakávala, že ten okamih je už dosť blízko.

Ján Kačala